TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ YAYINLARI

BENGÜ BELÄK

AHMET BİCAN ERCİLASUN ARMAĞANI

Editör
Doç. Dr. Bülent GÜL

Ankara / 2013

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ YAYINLARI

© Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2013.

Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınlarının tamamının veya bir kısmının yayımcının yazılı izni olmadan herhangi bir yolla çoğaltılması yasaktır. Yayınların fikrî sorumluluğu ve imlâ tercihi yazarlarına aittir. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınlarında yer alan başka kaynaklardan alınmış tablo, resim ve benzeri şeylerin yasal kullanım sorumluluğu yazarlarına aittir.

Gül, Bülent (Ed.)
Bengü Belâk Ahmet Bican Ercilasun Armağanı / Bülent Gül
X+510 s. 24 cm.
ISBN 978-975-456-115-9
1. Ahmet Bican Ercilasun - Biyografi 2. Türkoloji 3. Türk Dili 4. Türk Tarihi

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ YAYINLARI
TÜRK KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMALARI ARMAĞAN DİZİSİ 09

Genel Yayın Editörü
Prof. Dr. Dursun YILDIRIM

Editör
Doç. Dr. Bülent GÜL

Eser Hakem Kurulu
Prof. Dr. Dursun YILDIRIM • Doç. Dr. Bülent GÜL • Doç. Dr. Ferruh AĞCA •
Doç. Dr. M. Vefa NALBANT • Yard. Doç. Dr. Faruk GÖKÇE •

Kapak ve Sayfa Tasarımı
SEMETEYHAN [B. GÜL]

İletişim Adresi
T ü r k K ü l t ü r ü n ü A r a ş t ı r m a E n s t i t ü s ü
Bahçelievler, 7. Cad. 17. Sok. Nu. 38, 06490 Ankara / TÜRKİYE
Tel: (00 90 312) 2133100 **Belgegeçer:** (00 90 312) 2134135
Genel ağ: **http://www.turkkulturu.org.tr**
e-posta: **tkaedernegi@hotmail.com**

Bengü Belâk Ahmet Bican Ercilasun Armağanı, Öncü Basımevi'nde 500 adet basılmıştır.
(Kazımkarabekir Cad. 85/2 İskitler/ANKARA Tel: 3843120)

Ankara /2013

Sunuş

Değerli Okuyucular,

Enstitümüz, imkânları çerçevesinde, Türklük bilimine uzun yıllar hizmet vermiş üyelerimiz için bir 'armağan' kitap hazırlayıp sizlere ulaştırmaya gayret etmektedir.

Elinizdeki bu "Bengü Belek" adlı armağan kitap, Türkolojiye zamanımızda önemli hizmetler ve katkılar yapmış olan değerli bilim adamı Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun'a tahsis edilmiştir. Ercilasun, bilim hayatına yazıp kazandırdığı bilimsel eserleri yanı sıra, yetiştirdiği genç bilim adamları ve idareci olarak Türkolojiye dünya ölçeğinde yapmış olduğu değerli hizmetler ile birlikte, fikri yazılarıyla da Türk dünyasına ışık tutmaya çalışan bir bilim adamıdır. Sağlık ve esenlik içinde çalışmalarını daha nice yıllar sürdürmesini dilerim.

Armağan kitabın editörlüğünü üyemiz Doç. Dr. Bülent Gül yüklenmiştir. Eser, değerli bilim adamlarımızın ilmî yazıları ile vücut bulmuştur. Enstitü ve şahsım adına gerek kitabı hazırlayıp yayına veren editörü Doç. Dr. Bülent Gül'e ve gerekse yazı sahiplerinin her birine ayrı ayrı teşekkürü bir borç bilirim.

İlgi sürdüğü ölçüde, gayretimiz de elden geldiğince imkânlar elverdiğince armağanlarımız devam edecektir.

En iyi dileklerle hoşçakalınız.

Enstitü Başkanı
Prof. Dr. Dursun YILDIRIM

Ön Söz

Türklük biliminin hayattaki nadir şahsiyetlerinden biri olan Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun için Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü tarafından armağan eser hazırlanması görevi tarafıma verilmiştir. Akademik hayata atıldığımız günden itibaren hayranlıkla takip ettiğimiz Hocamız Ahmet Bican Ercilasun için bir çok armağan kitap hazırlanmıştır. Ama, üyesi bulunduğu Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nün armağan dizisi içinde yer alan elimizdeki eser, Hocamız için de ayrıca anlamlı olacaktır, diye düşünüyorum.

Armağan hazırlamak işi çok zahmetli, aynı zamanda da sıkıntılı olmaktadır. Özellikle de, duyuru yapmak, herkese ulaşmak… Bizim de ulaşamadıklarımız olmuştur; onlardan özür diliyorum. Kitabın hazırlanmasına 2012 yılında başlamıştık, elimizde olmayan sebeplerle yayınlamamız 2013 yılına kadar uzadı.

Armağan kitabın hazırlanması aşamasında yardımlarını gördüğüm Prof. Dr. Dursun Yıldırım, Doç. Dr. M. Vefa Nalbant, Doç. Dr. Ferruh Ağca ve Yar.Doç. Dr. Faruk Gökçe'ye en içten teşekkürlerimi sunarım. Hocamızın yayın listesini güncelleyen ve yayımlamamıza izin veren Prof. Dr. Ekrem Arıkoğlu ve Araş. Gör. Hüseyin Yıldız'a teşekkürü de borç biliyorum.

Hocamızın hayatını yazmak son derece zor olacaktı. En iyi şekilde yazacak olan da Hocamızdan başkası olamazdı… Hocamız çocuklarına ve torunlarına bırakmak için hazırladığı aile tarihi projesinden hayatı kısmını bize verdi ve burada yayımladı. Bu da önemli bir özellik. Okuyucular için büyük bir sürpriz olsa gerek.

Son olarak Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun adına bir armağan kitabı hazırlanmasını sağlayan ve bu kutlu görevi tarafıma veren Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsüne teşekkürlerimi sunarım.

Bülent Gül

İ Ç İ N D E K İ L E R

Sunuş / iii

Önsöz / v

Ahmet Bican ERCİLASUN
Bugün Yetmiş Yaşındayım
(Geleceğe Dönük Bir Aile Tarihi Projesi)/ 1-34

Ekrem ARIKOĞLU - Hüseyin YILDIZ
Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun / 35-63

Ferruh AĞCA
Eski Türkçe Metinlerde Anlamsal ve Fonksiyonel Açıdan *idi* ve *ige/iye/ie* Sözcükleri Üzerine / 65-79

Ali Murat AKTEMUR
Tarihi Frej Apartmanı'nın Cephe Düzenlemesi / 81-92

Mustafa ARGUNŞAH
Kitâbü'l-Ef'âl Kıpçakça Bir Sözlük Müdür? / 93-100

Ufuk Deniz AŞÇI
İngiltere'deki Türkçe Konuşan Toplumda İki Dillilik (Bilingualism) ve Dil Karışması (İnterference) / 101-122

Erhan AYDIN
Olon Nuur / Galuut (Moğolistan) Yazıtı Üzerine Notlar / 123-130

Tsendiin BATTULGA
Runic Inscriptions in Biger / 131-138

Napil BAZILHAN
Orta Asya'daki Eski Türük Bitik Yazıtlarının Tarihî Kaynak ve Etnoarkeolojik Araştırılmaları / 139-152

Nergis BİRAY
Mahtumkulu'nun Şiirlerinde Ölüm Teması / 153-182

Ahmet BURAN
Türkiye Türkçesi Ağızlarında -R- /-R Türemesi / 183-192

Marcel ERDAL
Kıtañ-Türk Dil İlişkileri / 193-197

Намсрай ГЭРЭЛМАА
О Некоторых Однокоренных Словах Ойратского Диалекта И Тюркского Языка / 199-202

Önder GÖÇGÜN
Dede Korkut Hikâyeleri'nde Bir "Destan Unsuru" Olarak, "Ağrı Dağı" / 203-212

Gürer GÜLSEVİN
Türkiye Türkçesi Ağız Atlaslarında Kullanılacak Ölçütler Hakkında / 213-218

Umay TÜRKEŞ-GÜNAY
Tarih Geçmişin Değil Geleceğin Yolunu Belirler / 219-224

Galip GÜNER
Eski Türkçe *Kenç* "genç, yavru, çocuk" Kelimesinin Kökeni Üzerine Düşünceler / 225-232

Erkan HİRİK
Kılınış Özellikleri Bakımından "–(I)r…–mAz" ve "–DI…–mAdI" Yapıları / 233-242

Seçil HİRİK
Türkçede Kip-Kiplik Terimleri ve Tanımları Üzerine / 243-252

Ayşe İLKER
Oğuzların Yerleşiklik ve Göçerlik Hallerinin Dil Ölçütleri Üzerine Bir Deneme / 253-260

Yaşar KALAFAT
Barak Baba ve Hayvan Ata Miti / 261-269

Leylâ KARAHAN
Namık Kemal'in Mektuplarından Dönemin, Türün ve Yazarın Diline Dair Notlar / 271-281

Osman KARATAY
Man 'Büyük' Kelimesi Üzerine / 283-288

Raile Abdülvahit KAŞGARLI
Geçmişten Günümüze Uygur Kişi Adı ve Soyadı / 289-304

Hikmet KORAŞ
Atasözlerinden Hareketle Uygur Türklüğünün Durumu Hakkında Bir Değerlendirme / 305-328

Mehmet Vefa NALBANT
Türk Lehçeleri Sözlüğü Olarak Divanü Lugati't-Türk Üzerine Temel Sözcükler Bakımından Bir Değerlendirme / 329-362

Perihan ÖLKER
Tanzimat Basınının Dili Üzerine Notlar / 363-376

Mehmet ÖLMEZ
Moğolların Gizli Tarihi ve Sözvarlığı Üzerine / 377-384

Takashi ŌSAWA
Problems On The Old Turkic Terms他人水 *Ta-Ren-Shui*, 勃登凝梨*Bo-deng-ning-li* As The Sources Of The Cult-Cultural Background Among The Orkhon-Yenisei Peoples / 385-404

Saim SAKAOĞLU
Konya Ağzında 'Köpek'e Dair Bazı Sözler / 405-409

Hülya SAVRAN
Kazak Türkçesi "Korkıt Ata Kitabı"nda Sona Gelen Edatlar / 411-420

Osman Fikri SERTKAYA
Sovyetler Birliği İle Türkiye Arasındaki Türkoloji İlişkileri / 421-430

Marek STACHOWSKI
On The Structure Of A Historical Dictionary Of Ottoman Turkish Verbal Collocations / 431-437

İsenbike TOGAN
Kadim Türklerde Devlet Oluşum Süreci Hakkında / 439-450

Nurdin USEEV
Kara Bol- Birleşik Fiilinin Anlamı Üzerine Ya Da Eski Türklerde Yetişkin Olmak / 451-455

Hatice ŞİRİN USER
Yabogan (A 80) Yazıtı Üzerine / 457-464

Hüseyin YILDIZ
Eski Uygurca *Dışastvustık*'ta İkilemeler Üzerine Notlar / 465-482

Emine YILMAZ
Karşılaştırmalı Türk Dilbilimi Çalışmalarında Çuvaşçanın Yeri II
Biçimbilgisi / 483-490

Süer EKER
Türk-İran Dil Temasları-I
Türk-İran Dilbilimsel Coğrafyasına Genel Bir Bakış / 491-500

Bengü Beläk. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı,
Ed. Bülent Gül, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü,
Ankara, 2013, s. 193-197.

KITAÑ-TÜRK DİL İLİŞKİLERİ

Prof. Dr. Marcel ERDAL
Freie Universität, Berlin
[Almanya]

Kasım 2012'de Gazi Üniversitesinde verdiğim konuşma sırasında sayın hocamız Profesör Ercilasun Kıtañ dilinin çözümü konusunda anlattıklarıma özellikle ilgi gösterdi. Bu sebepten bu armağana bu konuyla küçük bir katkıda bulunmak istiyorum.

Kıtañ milleti hakkındaki bilgiler MS 388 yılında Şiyen-Bey İmparatorluğundan kurtulmalarıyla başlar, 1243 yılına kadar devam eder. Gök-Türkler 696 yılında Kıtañları Çin'e karşı ayaklanmaya ikna etmişler, bu ayaklanma başarıyla sonuçlanınca ise 697'de kendileri Kıtañlara saldırıp onları tebaları yapmışlar, bu durumları Uygur İmparatorluğu zamanında da devam etmiştir. Kıtañlar ancak 840 yılında Uygurlar Kırgızlara yenilip Doğu Türkistan'a çekilince egemenliklerini yeniden elde edebilmişler, sonra güçlerini arttırmış, 907 yılında Çin'de hükümdarlığı ele geçirerek Liao hanedanını kurmuşlardır. Çin'e Eski Portekizce, İspanyolca ve İngilizcede *Cat(h)ay* denmesinin sebebi bu milletlerin Çin'i ilk olarak Liao hanedanı zamanında tanımış olmalarıdır.[1] Cürçenler 1125'te Kıtañları yenip Çin'de kendi hanedanlarını kurunca bunların büyük bir kısmı batıya göç ederek 1134 yılında Balasagun'u fethetmiş, Kara Hitay devletini kurmuşlardır. Bu devletin başına 1211 yılında Nayman hükümdarı Küçlüg gelmiş, Küçlüg Han 1218'de Kaşgar şehrinin batısındaki bir savaşta Cengiz Han'a yenilince Moğollar Kara Hitay devletini de imparatorluklarına katmışlardır.

Kıtañların dilleri ve kullandıkları yazı sistemi konusundaki bilgiler son yıllarda birtakım daha önce bilinmeyen yazıtların ortaya çıkmasıyla artmış, çözümde ilerlemeler kaydedilmiştir. Dil Moğolcaya nisbeten yakınsa da bazı önemli farklar da görülmektedir; bazı sözcükler Tunguz dillerine bağlanmaktadır. Bununla beraber Kıtañcada gördüğümüz ve Türkolojiyi ilgilendiren sözcüklerin hemen hemen hepsi herhangi bir şekilde Moğolcada da vardır. Ayrıca, bu sözcüklerin bu dildeki şekli Altay dilleri arasındaki ilişkilerin mahiyetini anlamamıza da yardım etmektedir.[2]

Kıtañca tipik bir Altay dilidir: İlgi hali tamlayandan önce gelmekte, ilgeçler ise sontakı şeklindedir. Özneler cümlelerin başında, yüklemler sondadır. Yan cümleleri kurmak için çeşitli ortaçlar, isim-fiiler ve zarf-fiiller kullanılmaktadır. Morfolojik unsurlar tabanların başlarına veya içlerine değil, hep sonlarına gelmekte, aralarında ünlüyle başlayanlar ünlüyle biten bir tabana getirildiklerinde ekin başındaki ünlü

---

1 Rusların Çin için bugün de kullanmakta oldukları *Kitay* ismini Batı Avrupa'dan ziyade doğudaki komşularından aldıklarını düşünüyorum.

2 Örneklerdeki *o ö* olarak da, *u ü* olarak da, *i ı* olarak da okunabilir. Kıtañca sözcüklerin imlasında kaynaklarımızdan mümkün olduğu kadar ayrılmamaya çalışıyoruz.

düşmektedir. Örneğin yönelme-bulunma ekinin *-de, -do* ve *-du* şekilleri, ilgi ekinin *-an, -en, -in, -un* ve *-n* şekilleri, çoğul eklerinden birinin *-d, -ad, -od* ve *-ud* şekilleri, geçmiş zaman ifade eden eklerden birinin ise *-ar* ve *-er* şekilleri vardır. Ettirgen fiil yaratan ek geçişli fiil tabanlarına geldiğinde – bazı Türk dillerinde de olduğu gibi – edilgen anlam almaktadır. Alışık olmadığımız bir özellik, isimlerde de, fiillerde de erillik ve dişillik farkı gözetilmesidir, ancak bu fark Moğolcanın en eski hacimli metni olan *Moğolların Gizli Tarihi*'nin bazı fiil şekillerinde de görülmektedir.

Bu yazıda grameri bir yana bırakıp söz varlığına yöneleceğiz. Kıtañcada *lu* 'ejderha', *siaŋgün* 'general', *oŋ* 'prens', *guŋčiu* ~ *guŋdziu* 'prenses' ve *dutoŋ* 'sefer kumandanı' gibi benzerlerini Eski Türkçeden de bildiğimiz Çince alıntıları görmek bizi şaşırtmayacaktır; aralarında Çince *wang*'dan gelen sözcük Türkçedeki gibi *oŋ* olmuş, bunun aksine 'prenses' sözcüğü asıl şekline sadık kalmış, *kunçuy*'a dönüşmemiştir.

Bölgenin dillerinde eskiden beri yaygın olan *xagan* ~ *xagaan* / *qatun* terim çifti bu dilde de vardır. 'imparator, kral, han' sözcüğünün burada karşımıza *qa* ~ *xa* ~ *ha* şekillerinde, sonunda /n/ sesi olmadan çıkması önemlidir çünkü *kağan*'ı *ka* ve *han*'a bölmemize imkân vermektedir. Kıtañ kaynaklarında gördüğümüz, hem Türklerin, hem de Moğolların kullandığı bir başka unvan *üge*'dir; bu unvanın Eski Türkçede *ü* ile mi, *ö* ile mi okunması gerektiği Clauson 1972: 101 ve Erdal 1991: 377'de tartışılır. Kıtañların *acu* 'baba, dede' sözcüğü Orhon Türkçesinin *eçüm apam* 'cedlerim' ikilemesini anımsatır. Sadece birkaç defa bu yazıtlarda geçen, Eski Uygurcada görmediğimiz *eçü*'yü Anadolu ağızlarının *acu* 'dede, ağabey' sözcüğüne bağlama önerisi olmuştur. Kutadgu Bilig 10'da tanrıya hitaben 'peder' anlamında kullanılan, *eçü* şeklinde okunmuş olan sözcük de *açu* olarak da okunabilir.

Altay dillerinin yaygın iki kültür sözcüğü *kut* ve *törö* Kıtañ yazıtlarında *kutuŋ* ~ *kutuk* 'kut, talih, mutluluk' ve *dörö* 'adet; tören; nişan' olarak geçer.

Kıtañ kaynaklarında *u.ur.g.iŋ* şeklinde *yazılan*, *örgiŋ* olarak okuyabileceğimiz sözcük Kane 2009: 119'e göre Çinceye *shang jing* 'üst başkent' olarak tercüme edilmekteydi. Bu terimin ikinci öğesi olan *jing* bugün *Beijing* 'kuzey başkent' ve *Nanjing* 'güney başkent' şehirlerinin isimlerinde görülmektedir. Bu öğenin eski şekli olan (ve Pekin'in eski *Peking* adında da gördüğümüz) *king*, Japoncaya ödünç olarak girmiş, Tokyo (< *Tong king* 'doğu başkent')'in ikinci hecesi *kyo*'da da korunmuştur. Ben bu terimi sekiz defa Uygur Kağanlığı yazıtlarında, bundan sonra sadece Eski Uygurcada gördüğümüz, Orhon Türkçesinde, Karahanlıcada, Orta ve günümüz Türk dillerinde karşılaşmadığımız *örgin* sözcüğüne bağlamak istiyorum. *örgin Irk Bitig*'de ve Mani ve Burhancı Uygur kaynaklarında haklı olarak 'taht' olarak tercüme edilmiştir. Uygur Kağanlığı yazıtlarının Aydın 2011'deki işlenişine baktığımızda bu kelimenin yedi örneğinden sadece üçünde ikinci ünlünün I işaretiyle yazıldığını, dört örnekte hiç yazılmadığını, üçünde *yarat-* veya *yaratıt-*, diğer üçünde ise *ėtit-*[3] fiilinin nesnesi olduğunu görüyoruz.[4] Örneklerin bazısıyla birlikte *Orkon Balıklıg beltiri* 'Orhon ve Balıklıg ırmaklarının birleşme yeri', *Tez başı* 'Tes ırmağının kaynağı' veya *Idok Baş kėdini* 'Idok Baş'ın batısı' gibi yer

[3] *ė* işareti batılı araştırmalarda *e* şeklinde, *e* harfi ise batılı araştırmalarda *ä* şeklinde yazılan ünlüyü belirtir. Tonsuz sürtünmeli artdamak ünsüzü için *x* harfini kullandım.

[4] Örneklerin birinde bu kelimeden sonra okunaksız bir yer gelmektedir. Ayrıca Şine Usu B6'da Berta ör[gin okumuş, Aydın onu takip etmiştir; bundan sonra gelen sözcükler orada da eksiktir.

bilgileri verilmekte, en azından dört örnekte *örgin*in düzenlendiği yere *çıt*, yani çit dikildiği veya çaktırıldığı (*tokıt-*) söylenmektedir. Erhan Aydın kelimeyi dizininde sadece 'taht' olarak tercüme ettiği halde metinde birkaç defa 'kağanlık otağı' tercümesi vardır. Örneklerin birinde *ėl örgini*'nden bahsedilir; Erhan Aydın'ın tercümesinde 'ülkenin tahtı (yönetim merkezi)' yazılıdır. Bence Uygur Kağanlığı yazıtlarının hiç birinde tahttan bahsedilmemekte, hep belirli, uygun bir yerde 'yönetim merkezi' kurulup etrafına çit çakıldığı, bu şekilde 'Uygur hakanının karargâhı' belirlendiği anlatılmaktadır. Kıtañca *örgiŋ* sözcüğünün anlamı 'üst başkent' olarak verildiğine göre bu kelimenin Eski Türkçe **örü giŋ*'den alındığını, *giŋ* hecesinin Çince *king*'den Türkçeye gelip *ör(ü)* 'yukarı'nın da Çince *shang*'ın Eski Uygurlar tarafından yapılmış bir tercümesi olduğunu düşünüyorum. Kağanlık Uygurları kelimeyi **örügin* olarak telaffuz ettilerse yazı kurallarına göre ikinci *ü*'yü yazmaları gerekmezdi. *giŋ*'in *gin* oluşu bize bir başka Çince alıntıyı, Çince *kung chu* 'hükümdar kızı'nın *kunçuy* 'hükümdarın eşi'ne dönüşmesini hatırlatmaktadır. Öte yandan *ordu* 'karargâh, kırallık sarayı' da en azından iki bin yıldır doğu bozkırlarında çeşitli devletlerde, bu arada Kıtañlar tarafından da kullanılan bir sözcüktür. Kıtañca *xeseg* sözcüğü ilginçtir. Çünkü kaynaklarında hem 'bölüm', hem 'bölge' anlamlarında geçmektedir. Bu sözcük eski ve yeni Moğol dillerinde *keseg* olarak geçmekte ve orada da bu iki anlamı taşımaktadır. Eski Uygurca kaynağı için Erdal 1991: 40, diğer Türkçe örnekler için Clauson 1972: 749, genel sorunlar için Doerfer 1967: 595-596'e bakılabilir. Etimolojisi Türkçe olduğuna göre Türkçeden alıntı olmalıdır.

Bugün Çin'de yaşayan Dağur Moğolları tarihî kaynaklara ve DNA analizine göre Kıtañlardan gelir. Bu ilişkinin tesirlerini dilde de – örneğin 'dört' anlamlı sözcükte – görmek mümkündür. Moğolcada '4' *dörben*, '40' ise *döçin*'dir. Kıtañcanın *dur* ~ *tur* 'dört', bunun şekilleri gibi görünen *turux*, *duru* ve sıra sayıları *turer* (eril) ve *turen* ~ *duren* (dişil) ise 'dört' sözcüğünün Dağurcada da /u/ ünlüsüyle gerçekleştiğini hatırlatıp Ana Moğolcada bu sözcüğün tabanının **dör* olması gerektiğini göstermektedir.[5]

Kıtañ sayı sözcükleri arasında *miŋ* '1000' Türkçeyle ilişkisi bakımından en ilginç olanıdır; bu sözcüğün Kıtañca bir örneğini *miŋ hewur tumun namur* '1000 bahar (krş. Moğolca *kabur*, Dağurca *xaur*), 10000 sonbahar (Moğolca *namur*)' deyiminde buluyoruz.[6] *miŋ* Türkçeden alıntı olmalıdır çünkü nazal seslerin tesiriyle kelime başındaki *b*'lerin *m*'ye dönüşmesi Türk lehçelerinin bir ses olayıdır. Aynı ses olayı Kıtañca *mıŋan* 'askeri birlik', Moğolca *miŋgan* 'bin' ve bir Tunguz dili olan Cürçence *mingan* 'bin' sözcüklerinde de görülmektedir. Moğolca ve Cürçence çift heceli sözcüklerin anlamı bence 'bin' sözcüğünün en eski şeklinin çift heceli olduğunu, bu sözcüklerin *b*'yi *m*'ye erkenden çeviren bir lehçeden alındığını göstermektedir. Uygur Kağanlığı yazıtlarında *bıŋ* 'bin' altı defa, *bıŋa* 'bir askeri birlik' sekiz defa geçmektedir. Kıtañca *mıŋan* sözcüğü bu ikinci, şimdiye kadar sadece Uygurlara özgü olan anlamın da Türklerin komşularına geçtiğini göstermektedir.

---

5 *+bAn, γurban* 'üç' sözcüğünde de gördüğümüz bir ektir, *döçin* ise **dörtin*'den gelmiş olmalıdır. Dağurca bir Moğol dilidir, ancak söz varlığının %20'si Moğolca değildir.

6 Bu deyim Moğolistan runik devlet yazıtlarının *bıŋ yıllık tümän künlük bitig* 'bin yıllık on bin günlük yazı' deyimini anımsatmaktadır. Kıtañcada *tumun* yazılan sözcüğün tümen'den geldiği veya onunla aynı kaynaktan alındığı bellidir.

Altay dillerinin hayvan isimlerini, özellikle hayvan takvimi terimlerini paylaştığını biliyoruz. Örneğin Eski Türkçede *takıgu*, Klasik Öncesi Moğolcada *taqaγu*, Klasik Moğolcada *takiya*, Cürçencede *toko*, Mançucada *çoxo* yazılan 'tavuk' anlamlı sözcük Kıtañcada karşımıza *teqoa* veya *texaa* şekillerinde çıkmaktadır. Ben *takıgu*'nun **tākık+agu* gibi bir topluluk eki almış bir şekilden kısaltıldığını,[7] *tavuk* şeklinin ise uzun ünlü yüzünden *k*'si *g*'ye dönen **tākık*'den geldiğini düşünüyorum. Çuvaşça *çăxă* ve Macarca *tyúk* (telaffuzu tyük), Volga Bulgarcasında bu sözcüğün **tıxuq* olması gerektiğini göstermektedir (krş. Róna-Tas 2011: 965-966). Kıtañca veriler Ana Bulgarca *+AgU*'lu bir topluluk isminden alıntı olmalı, ilk hecelerinin ünlüsü /ı/ olarak okunmalıdır.

Kıtañca *yama ~ ima ~ êm.a* 'dağ keçisi' aynı anlamda Moğolcada *imaγa(n)* (telaffuzu *ima'a(n)*), KB 5373 ve çeşitli Orta Türkçe metinde *ımġa*, 14.-16. yy. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde ve bazı Anadolu ağızlarında *ime* / *ıma* şekillerinde geçmektedir (bu sözcük için Clauson 1972'deki maddeye bakınız). Köl Tėgin ve Bilge Kagan yazıtlarıyla *Irk Bitig*'de *m*'den önce *I* harfi yazılmadığından orada bu kelimeyi *amγa* olarak okumaktayız, ancak kelimenin bu şeklini teyit edecek hiçbir müspet veri yoktur.

Tavışgan 'tavşan'ın Moğolca karşılığı *taolai*, Kıtañca karşılığı *taoli* / *tauli* veya yeni verilere göre *tau.li.a*'dır. Moğolca kelimenin ikinci hecesindeki *a*'nın ikincil olduğu, başka benzer anlamlı sözcüklere yapılan analojiden geldiği, bir müddettir bilinen Kıtañca *tauli*'nin en eski şekil olduğu, *tavışgan*'daki *+gAn*'in Türkçenin türetimindeki yeri üzerine Erdal 1991: 87-89'da durulmuştur. Buradaki öndamaksıl /l'/ Türkçe /ş/nin karşılığıdır; ancak şimdi sonda gördüğümüz ünlünün ek olup olmadığını bilmiyoruz.

Kıtañ kaynaklarında geçen *qaγas* sözcüğünün anlamını Kane 2009: 41, 122 'kaplan' olarak belirlemektedir. Taryat yazıtında *Qaγas Ataçuq* adlı bir kişi adı iki defa geçmektedir. Bu kişinin adı Kıtañca olabilir.

'kuvvetli, güçlü' anlamlı Kıtañca *xus ~ qus* sözcüğü bu dili Tunguz dillerine yaklaştırmaktadır: 'kuvvet, güç' Cürçence ve Mançucada *xusun*, Moğolcada ise *küçün*'dür (Dağurcada *kuçi*). Moğolca sözcük sanki Tunguz ve Kıtañca ile Türkçe arasında bir köprü kurar gibidir.

bas 'yine, yeniden' *Moğolların Gizli Tarihi*'nde, Budist Uygur metinlerinde, *Dīvān Luγāti 't-Turk* ve *Kutadgu Bilig*'de ve bugün Hakasça, Kazakça ve Tuvacada 'sonra, sonraki, ondan sonra, daha fazla, ayrıca' gibi anlamları olan *basa* sözcüğü ile akrabadır. Dagurca *bası* gibi telaffuz edilen sözcüğün yukarıdakilerden başka 've' anlamı da vardır. Bütün bu anlamları Eski Türkçe *takı* sözcüğünde ve günümüz Türk dillerinde yaşayan şekillerinde de buluyoruz. Dagurca gibi Mançurya'da konuşulmakta olan Fu-yü Kırgızcasında *bas* 've' kelimesini bulunca alıntı olup olmadığını bilemiyoruz.

Bu yazıyı burada kesip Kıtañcanın Altay dil ilişkilerini araştırmada yapabileceği diğer katkıları başkalarına bırakacağım. Umarım ki bu dilin çözümlenmesi ilerledikçe Altay dilleri sorunu konusunda da faydalı olacaktır.

---

[7] Kâşgarlı *ärkäk taqāġū* ve *tišī taqāġū*'yu ayırmaktadır.

Kaynaklar:

AYDIN, Erhan 2011: *Uygur Kağanlığı Yazıtları*. Konya, Kömen.

DOERFER, Gerhard, 1967: *Die türkischen und mongolischen Elemente im Neupersischen*, Bd. II.

ERDAL, Marcel 1991: *Old Turkic Word Formation.* Wiesbaden, Harrassowitz (Turcologica 9).

KANE, Daniel 2009: *The Kitan Languge and Script*. Brill, Leiden / Boston (Handbook of Oriental Studies 8,19).

RÓNA-TAS, András 2011: *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian.* Harrassowitz, Wiesbaden (Turcologica 84).

SHIMUNEK, Andrew E. 2007: *Towards a reconstruction of the Kitan language, with notes on northern late Middle Chinese phonology.* M.A. thesis, Indiana University.